

СТАВ ИФЛЕ О ПРАВУ ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА (2016)¹

УДК: 021.89:347.78

02:061.2(100)(06)

УВОД

Међународна федерација библиотечких удружења и институција (Ифла) је невладина организација (НВО) која заступа интересе библиотека и информационих сервиса као и њихових корисника широм света.

Библиотеке које су јавно доступне, заједно с другим непрофитним културним, научним и образовним установама постоје како би служиле јавности и грађанима, гарантовале слободан и неограничен приступ целокупном спектру забележеног знања и информацијама човечанства. Оне имају кључну улогу у развоју и очувању демократског друштва тако што свим припадницима заједнице омогућавају приступ широком и разноликом опсегу знања, идеја и мишљења. Јавне библиотеке посебно омогућавају људима, нарочито деци и омладини, да стекну и развију навику читања. Као складиште идеја и као центри знања оне, такође, обезбеђују базична места за учење и истраживање.

Библиотеке и информациони сервиси су за кориснике, као и за творце дела заштићених ауторским правима, главни портали који воде ка култури и информацијама. Као важни субјекти који представљају своје кориснике, они имају кључну улогу у обезбеђивању да јавни интерес, који је представљен потребом друштва за знањем, буде препознат као приоритет и сходно томе адекватно избалансиран у односу на законска и морална права власника ауторских права.

Поред тога, библиотеке и информациони сервиси су велики купци креатора информација, подједнако аналогних и дигиталних формата. Исто тако су велики купци и код организација за права на репродуковање као водећи претплатници лиценци, које корисницима омогућавају, изван ограничених услова законских изузетака и ограничења у вези с ауторским правима, шири приступ и употребу дела заштићених ауторским правима. Док обављају своју делатност унутар поменутих изузетака и ограничења, они теже да омогуће да њихови корисници имају законит и равноправан приступ знању које се налази у делима заштићеним ауторским правима, док, истовремено, уважавају права на интелектуалну својину аутора, извођача, издавача, као и других твораца дела.

Дугорочни став Ифле у вези с ауторским и сродним правима је да економска права пружалаца информација морају да буду уравнотежена у односу на потребе друштва за приступом знању. Изражен, непрекидни пораст ауторских и сродних права у нова подручја довео је до повећане употребе лиценцирања које се све више шири на активности као што је „право позајмљивања”, о чему се говори у овом раду. Ифла верује да уколико се, широм света, не посвети велика пажња очувању и енергично не подрже изузеци и ограничења у вези с ауторским правима зарад очувања ове равнотеже, овај тренд ће, у догледно време, имати изузетно негативан утицај на образовање и истраживање као и њихове исходе, који представљају културни, научни и економски напредак појединаца, држава и друштва, при чему ће се то посебно одразити на економије земаља у развоју.

ШТА ЈЕ ПРАВО ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА?

Право јавног позајмљивања (Public Landing Right – PLR)¹ не постоји у многим земљама, а у земљама у којима постоји разликује се у примени од случаја до случаја. Оно се примењује у два одвојена концепта:

1. У неким законодавствима ПЈП може да буде ауторско право – ограничени, искључиви скуп права који припада власнику ауторског права

¹ Public Landing Right – PLR – Право јавног позајмљивања; у даљем тексту ПЈП. (Прим. прев.)

заштићеног дела. Оно власнику даје право да дозволи или забрани јавно позајмљивање заштићеног дела у његовом финалном облику након што је дело дистрибуирано у јавности. Дозвола јавног позајмљивања може да се обави путем лиценцирања и путем плаћања тантијема аутору преко овлашћених тела.

2. Други концепт који се понекад описује као ПЈП је „право на надокнаду“, које представља право аутора/ке (не обавезно и власника ауторског права) да прими новчану надокнаду за јавно позајмљивање свог рада. Тамо где су државе одабрале да установе право на надокнаду, оне су успоставиле низ сопствених критеријума око тога ко је квалификован и у неким случајевима (али не у свим) они треба да испуне културолошке циљеве. У појединим земљама право на надокнаду је законски регулисано као алтернатива ПЈП-у (у правном смислу наведеном под 1) и као такво се посматра као повезано с ауторским правима. У другим земљама право на надокнаду се у потпуности налази ван контекста ауторских права. Међутим, у оба случаја, надокнада коју аутори добијају се не сматра истим као исплата тантијема на основу ауторских права.

Е-КЊИГЕ

Док је у време свог настајања ПЈП искључиво примењиван на штампане књиге и, у појединим државама, звучне књиге у коначним облицима, програми у неколико држава активно разматрају његову примену на е-књиге и дигиталне звучне књиге. Постоје јаки аргументи због којих надокнада за дигиталне позајмице не треба у свим случајевима да има исти облик као за штампане књиге и звучне књиге на физичким носиоцима, при чему такође постоје правни и логистички изазови који су јединствени за дигиталне формате:

- У многим случајевима е-књиге су у библиотекама лиценциране на ограничени временски период или на ограничени број позајмица и уколико се лиценца обнови, аутору би се поново плаћале тантијеме. Овај случај не важи код штампаних књига или звучних књига на физичком носиоцу где се након иницијалне куповине не акумулирају накнадне тантијеме.
- У Европској унији јавно позајмљивање је регулисано Директивом о позајмљивању (Lending Directive). Европски суд правде (The Court of Justice of the European Union) разматра примену Директиве о позајмљивању на е-књиге у холандском судском случају *Vereniging Openbare Bibliotheken C-175/15*. У Великој Британији се недавне промене у законодавству о ауторским правима примењују на право позајмице у случају „позајмице“ е-књиге на лицу места, тј. када

корисник дође у библиотеку да преузме е-књигу. Позајмљивање е-књига на лицу места није било привлачно за кориснике. Приступ е-књигама на даљину, путем библиотеке, чинио се „доступним“ попут доступности садржаја путем интернета у време и на месту које би одабрао корисник и, сходно томе, није могао да се квалификује као „позајмица“ и, самим тим, није потпадао под ПЈП. Ово тумачење је тренутно на снази у законодавству Велике Британије.

- Вођење евиденције позајмица е-књиге заједно с примерцима и насловима биће далеко сложеније него за штампане књиге будући да би поједини подаци могли да буду у поседу трећих лица, односно снабдевача. Програми ПЈП-а зависе од способности да се изврше машинске претраге библиотечких база у циљу утврђивања података о насловима и примерцима заједно с годишњом циркулацијом (све три мере се користе како би се прорачунале надокнаде по ПЈП-у у различитим државама). У случају е-књига, неким од ових података не може да се приступи из библиотечких база, већ се оне налазе у базама података снабдевача. Јасно је да ће у примени ПЈП-а потреба да се сарађује с трећим лицима, комерцијалним снабдевачима, како би се приступило појединим библиотечким подацима, повећати логистичке и у сваком смислу финансијске трошкове.

Из ових разлога императив је да представници библиотека блиско сарађују с особљем задуженим за примену ПЈП-а, као и представницима аутора како би се оформила одбрањива и логистички изводљива примена ПЈП-а на приступ дигиталним садржајима преко библиотека.

СТАВ ИФЛЕ О ПЈП-У

Ифла је већ установила основне вредности и начела која се односе на слободан приступ идејама, информацијама и делима имагинације, самим тим слободан приступ јавно доступним библиотекама, затим на њихово место унутар националне инфраструктуре и на право јавне позајмице. Она су наведена у даљем тексту:

1 Ифлине основне вредности укључују:

- усвајање начела слободе приступа информацијама, идејама и делима имагинације и слободи изражавања отелотвореним у члану 19 Универзалне декларације о људским правима (Universal Declaration of Human Rights)
- веровање да је људима, заједницама и организацијама потребан универзални и једнак приступ информацијама, идејама и делима имагинације у циљу њиховог друштвеног, образовног, културног, демократског и економског благостања

- уверење да пружање висококвалитетних библиотечких и информационих услуга помаже гарантовању тог приступа.
- 2 „Јавна библиотека у принципу треба да буде бесплатна. Јавна библиотека је под одговорношћу локалних и државних власти. Њу морају да подрже одређени законски прописи и морају да је финансирају државне и локалне власти. Она мора да буде суштинска компонента сваке дугорочне стратегије за културу, пружање информација, писменост и образовање.“ IFLA/UNESCO Public Library Manifesto 1994.
 - 3 „Ифла верује да позајмљивање штампаног материјала путем библиотека не треба да буде ограничено законима и да уговорне одредбе, на пример у оквиру уговора о лиценцирању, не треба да имају преимућство над разумним позајмљивањем електронских ресурса од библиотечког и информационог особља“. IFLA CLM: Limitations and exceptions to copyright and neighbouring rights in the digital environment: an international library perspective (ревидирано 2004).
 - 4 „...Важно је да се средства за плаћање права јавног позајмљивања не узимају од библиотечких средстава намењених за набавку. Међутим, право јавног позајмљивања, уколико се посебно финансира, ипак пружа надокнаду ауторима без утицаја на буџете јавних библиотека. У појединим шемама то може да обезбеди корисну статистику о позајмицама књига одређених аутора. Библиотекари треба да учествују у развоју шема права јавног позајмљивања како би се осигурало да се она не финансирају из буџета библиотека. The Public Library Service: IFLA/UNESCO Guidelines for Development, 2001 (стр. 17 параграф 2.3.3).

У СКЛАДУ С ОВИМ УСТАНОВЉЕНИМ НАЧЕЛИМА ИФЛА ПОТВРЂУЈЕ ДА

Ифла не даје предност начелима „права на позајмљивање“ која могу да угрозе слободан приступ услугама јавно доступних библиотека, што је људско право грађана. Ифла подржава слободу приступа информацијама и наставиће да се супротставља свим околностима које могу да угрозе овај приступ.

Јавно позајмљивање је од суштинске важности за културу и образовање и требало би да, без ограничења, буде доступно за све. У јавном је интересу да позајмљивање не буде ограничено законским прописима или уговорним одредбама попут лиценцирања. Док је културолошка и друштвена подршка ауторима које пружа већина постојећих ПП шема за сваку по-

хвалу, уобичајено образложење за ПЈП – да употреба радова с ауторским правима путем јавних библиотека умањује примарну продају – није доказано. Штавише, позајмљивање путем јавно доступних библиотека често помаже у маркетингу дела с ауторским правима, промовисању радова нових аутора и охрабрује продају.

Изузев Директиве о ауторским правима Европске уније (European Union Copyright Directive) не постоји други вишедржавни споразум који захтева примену ПЈП-а. Одлука да се уведе ПЈП требало би да буде заснована на унутрашњим разматрањима да ли доприноси или не у подршци културе, праведној дисеминацији информација и креативном изражавању.

У државама у којима су уведени системи ПЈП-а библиотекари могу, под одговарајућим условима, да прихвате ПЈП као средство културне препознатљивости и економске подршке као и подршке социјалне сигурности аутора под условом да финансијска и административна подршка ПЈП-а **не потиче из буџета библиотека** него од државе као културна подршка. Ифла заговара да увођење ПЈП-а не треба да резултира трошковима приступа за кориснике информација које су похрањене у јавно доступним библиотекама.

ПРЕПОРУКЕ КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА УВОЂЕЊЕ ИЛИ МОДИФИКАЦИЈУ ПЈП СИСТЕМА

1. ПРИНЦИПИ ФИНАНСИРАЊА

Прислушати јавним библиотекама, без обзира на то да ли се дела која оне чувају користе у референсне сврхе или да би се позајмљивала, мора да остане бесилазан. Штавише, трошкови ПЈП-а не треба ни на који начин негатиивно да утичу на квалитет и разноликост услуга које пружају јавно доступне библиотеке. Имајући то у виду, како би се на најбољи начин подржали национални, културни, истраживачки и образовни циљеви, средства за успостављање и одржавање ПЈП система и компензовање носилаца права не смеју да долазе из буџета библиотека већ да их посебно финансира држава.

Образложење

Библиотеке које служе јавности су обично посредно или непосредно финансиране од стране државе на локалном или државном нивоу. Оне своје услуге често пружају на основу ограничених, чак оскудних буџета и, самим тим, једноставно нису у позицији да обезбеде додатна средства како би финансирале ПЈП, било да ПЈП има облик програма надокнаде или лицензирања на основу ауторских права. Уколико би биле приморане да то ураде, библиотеке би морале да драстично смање набавку грађе (што би се, самим тим, такође негативно одразило на издаваче и ауторе), број

запослених и пружање многих њихових драгоцених услуга, а све науштрб избора корисника и приступа. Поред ових резова, оне би могле да буду приморане да корисницима наплаћују позајмице или коришћење библиотеке уопште.

„Сви имају право једнаког приступа јавним службама у својој држави.“ (Универзална декларација о људским правима, чл. 21(2)). *Присћуй који није бесйлашан не може да буде једнак.* Свако слично одбијање државе да подржи своју националну културу и улогу свог система јавних библиотека и осталих непрофитних образовних, културних и научних установа у пружању приступа информацијама, негира једнак приступ учењу и знању свим својим грађанима, укључујући не само најрањивије чланове друштва већ и саме ауторе. Свим члановима друштва су потребне јавно доступне библиотеке како би им пружиле знање и информације у циљу неговања интелектуалне креативности.

2. ЗЕМЉЕ У РАЗВОЈУ

Право на позајмљивање би требало да буде одбачено у ширем јавном интересу у ситуацијама где држава не може да приушти финансирање ПЈП-а без преусмеравања ресурса одређених за финансирање потребнијих јавних услуга. Оно такође треба да буде одбачено у земљама које имају низак проценат писменог становништва или у којима недостаје култура читања, будући да преусмеравање финансија за ПЈП може да смањи доступне фондове за више ресурса инфраструктуре и технологије у циљу повећања процента писмености. Конкретно, право позајмљивања не би требало да се успоставља у земљама које, према критеријумима Светске банке, немају високе или средње приходе.

Образложење

У земљама у развоју глави приоритет је да се средства која су одвојена за истраживања у култури и у образовне сврхе искористе како би обезбедиле широк приступ образовању и развоју добрих услуга јавних библиотека као и инфраструктуре. Библиотеке морају да буду способне да усредсреде своје често оскудне буџете на повећање степена писмености, задовољавање основних образовних потреба, омогућавање приступа студентима модерним средствима за учење, развијању иновативних услуга како би се пружиле прекопотребне информације о здравственој заштити, превенцији АИДС-а, пољопривредним техникама и развоју демократије у сеоским и маргинализованим заједницама.

Путем повећања степена писмености и промовисањем навика читања, библиотеке се старају о дуготрајном развоју тржишта за информационе произ-

воде, нарочито за локалне индустрије садржаја. Краткорочно, библиотеке користе своје могућности набавке како би подржале и подстакле ове индустрије.

Уколико је ПЈП почео да се примењује у земљама у развоју, држава може да дође у позицију да не може да преусмери средства за његово плаћање а да не угрози озбиљно пружање других услуга, попут рецимо основне здравствене заштите, оних услуга које могу да буду посматране као важније за јавни интерес. Јавно доступне библиотеке у оваквим државама највероватније нису у позицији да плаћају ПЈП а да озбиљно не угрозе своје, већ рањиве, основне услуге. Уколико би се увеле нове надокнаде за коришћење јавних библиотека, многи људи то не би могли да плате. Коришћење библиотека би се смањило, што би имало изразито негативан утицај на степен писмености, а последично и на економски развој те земље.

Треба истаћи да је у земљама у развоју од прворазредне важности да било који примењени програм ПЈП-а треба да обезбеди надокнаду ауторима који су држављани те земље или који имају легално право боравка у њој; што представља приступ који је у складу с низом постојећих програма ПЈП-а.

3. ПРАВНИ ОКВИР

Уколико дође до увођења система ПЈП-а, он треба да буде или шема културне подршке или право на надокнаду на основу сопственог законодавства а изван законодавства о ауторским правима.

1. Тамо где је предложено увођење ПЈП-а или модификовање постојећих система, библиотекари треба да га у јавном интересу жустро заговарају како би ПЈП шеме биле од користи ауторима, али да јавности не умање приступ информацијама и да за то не користе средства намењена библиотекама.
2. У случају да у будућности увођење ПЈП-а буде обавезно у циљу усклађивања с међународним споразумима и конвенцијама, државама би требало да се дозволи да износе за ПЈП, као и правила за њихово спровођење ускладе са својим финансијским и организационим ресурсима и да не ограниче циљеве јавно доступних библиотека. Државама би још требало да се дозволи привремено одлагање плаћања њихових обавеза на основу њихове економске и социјалне одрживости. Увођење ПЈП-а и одабир степена износа надокнаде би требало да у обзир узме реално богатство те земље како би се штета у погледу приступа информацијама свела на најмању могућу меру или у потпуности избегла.

Образложење

Уколико се увођење ПП-а не одради на прави начин, оно ће се, највероватније, лоше одразити на стање библиотечких фондова и на укидање бесплатног приступа образовању, култури, информацијама и идејама које је тренутно омогућено грађанима путем универзалне капије знања преко јавно доступне библиотеке. Одабир погрешног типа ПП програма у односу на интересе државе може да, нарочито у случају земаља у развоју или у случајевима где фондовима јавно доступних библиотека доминирају страни аутори, доведе до отицања драгоцених средстава за пружање надокнада иностраним ауторима (највероватније из богатијих развијених земаља) под одредбама националних правила о ауторским правима. Ово би на дуже стазе угрозило националну економију и културу.

4. ЗАКОНОДАВНЕ ДЕФИНИЦИЈЕ

Дефиниције или објашњења фраза и термина који се користе у законодавству су од прворазредне важности и библиотекари треба да деловитно лобирају како би били сигурни да се законски прописи састављају пажљиво.

Образложење

Тренутно једина наднационална дефиниција „права на позајмљивање“ је она из EU Directive 2006/115/ЕЕС која у члановима 1(б) и 1(3) наводи да „позајмљивање“ означава омогућавање за коришћење на ограничени временски период и не за посредну или непосредну економску или тржишну корист, када се оно врши преко установа које су доступне јавности. У одсуству неког другог међународног споразума или конвенције која се односи на право на позајмљивање, ова Директива ће вероватно имати утицаја на државе које разматрају њено увођење. Међутим, државе изван Европске уније (као и ван круга кандидата за чланство у ЕУ) нису везане њеним одредбама и нису у обавези да је следе.

Изазови при састављању су такви да треба истаћи да се у случају Европске уније реченице попут „омогућавање за коришћење“ може шире протумачити него што обично у свакодневном језику подразумева „позајмљивање“. Ова фраза у Шведској као „позајмљивање“ обухвата и постојећу употребу референсних дела у библиотекама.

5. КОНСУЛТАЦИЈЕ И УКЉУЧИВАЊЕ

1. Библиотекари треба да лобирају како би осигурали да, што је уобичајена пракса у земљама где су установљени ПЈП системи, и они и носиоци права од самог почетка буду консултовани у вези с предложеним законским прописима као и с процесима успостављања и управљања ПЈП система. Библиотекари такође треба да теже да, заједно с представницима носилаца права, буду укључени у рад националних саветодавних тела која развијају политику, саветују ПЈП администраторе и преговарају с организацијама или струковним телима носилаца права.
2. Поред тога, тамо где уместо културних шема делују системи лиценцирања на основу ауторских права, библиотекари треба да се постарају да буду непосредно укључени у преговоре са струковним телима како би се одредили услови, правила и надокнаде за њихове лиценце за позајмљивање.
3. Сви законски прописи треба да буду утврђени у блиској сарадњи свих заинтересованих учесника, укључујући библиотечке организације.

Образложење

Важно је да се ПЈП администрација води ефикасно и да не апсорбује превише финансијских средстава за своје трошкове, тако да највећи могући постотак фондова за надокнаду иде одговарајућим примаоцима, као и да административни терет библиотека буде сведен на најмању могућу меру или да буде безначајан. Најбољи начин за обезбеђивање сарадње свих заинтересованих страна и за неометано спровођење шема је да се у креирање политика укључе и библиотекари и носиоци права.

Превела Тања Тасић